

NÄHTAVAD JA NÄHTAMATUD LINNUD

KÄRT HELLERMA

Matsalu II loodusfilmide festival toimus 23. – 26. septembrini **Lihulas**, seega mitte just väga kaua aega pärast kurikuulsat õhtut, kui seal suure skandaaliga maha võeti Teises maailmasõjas Saksa poolel sõdinud Eesti meestele püstitatud monument ja kohalike meeste kangus aplombikalt meediasse paiskus. Riigikogulase ja Pärnu filmifestivali korraldaja **Mark Soosaare** tervitus-sõnavõtt festivali avapäeval võttis Lihulasse filme vaatama sõitnute segased meeleolud tabavalt kokku ja pälvis ka kõige elavama reaktsiooni. Soosaar ni-

melt kirjeldas, kuidas ta Tallinnast Lihulasse sõitma hakates oma minekusihist teistele riigikogulastele rääkides alustas juttu sõnadega: „Lihulas avatakse täna...“, tegi seejärel väikese pausi ja koges, kuidas kuulajad teda ehmunud näoga vaatama jäid. Aga kui ta jätkas: „...loodusfilmifestival,“ hingasid kõik kergendatult.

Koha vaimu jälil

Paremini polekski saanud koha vaimu paika panna. Pole siis ime, et ka loodusfilmisõbrad kiirustasid esimese asja-

Matsalu looduskaitseja Alex Lotman, ornitoloog Tiit Randla, Matsalu Rahvusparki direktor Taivo Kastepõld, zooloog, loodusteaduste ja loodushoiu propageerija ning loodusfotograaf Fred Jüssi ja zooloog Nikolai Laanetu Lihula kultuurimaja fuajees festivali vaheajal keskustelemas 24. septembril 2004. aastal.

na otsima Lihula surnuaeda, et kirgi küttnud sündmuspaiga õhustikust osa saada ja oma silmaga riikliku tähtsusega ausamba jalomit kaeda. Aga oh häda, seda polnud võhikul omal jõul sugugi kerge tuvastada, sest kuigi Lihula on väike koht, on seal kalmistuid mitu. Nii pidasidki mõned kärsitumad ja kõmujanulisemad esiti selleks paigaks, kus erinevad ideoloogiad rinnutsi kokku raksatasid, hoopis suvalist maasse unustatud betoonraami.

Aga kui õige koht üles leiti, oli seal – üllatuseks ka teed juhatanud kohalikele – lisaks lillede alla mattunud postamendile üles pandud lipuvarras, kus lehvis soliidne, heast kangast, mustas leinaraamis sinimustvalge lipp, ees-tiaegne reliikvia, nagu hiljem selgus. Lipust anti kiiresti teada ka vallavanem **Tiit Madissonile**, kes uhket vaatepilti tunnistades nentis, et jah, üks mees oli talle küll sellisest lipust midagi rääkinud ja küsinud, kas ta võiks selle üles panna. Madisson aga arvanud pahaaimamatult, et ta tahab selle üles panna oma aeda.

Asjale kõige lähemal seisnud talunaine tunnistas: „Kui kella kahe ajal lehma lüpsma läksin, siis lippu veel ei olnud, aga kui viie ajal lehmale järgi läksin, siis juba oli.“ Niisiis hõõgus tuli endiselt tuha all, saates aeg-ajalt välja ähvardavaid sädemete vihke, ja sündmus tootis end uudishimulike rõõmuks üha edasi.

Sai selgeks, et Lihula pole enam mingi unustatud ja kopitanud paik, unine väikelinn, kus on paar tuhat elanikku, tööpuudus ja kindel hulk üksteisega sarnanevaid joodikunägusid – ning ainus peatänav, mida palistavad spetsiifilise lõhnabuketiga *second-hand* poed. Lihulas tehakse nüüd poliitikat ja arendatakse kultuuri.

Meenub, et üle-eelmisel suvel, kui linnuseekskursiooniga Varbolast ja Soontaganast tulles ka Lihulasse sisse põikasime, tegi arheoloog **Ain Mäesalu**

seal Eesti vanima püssiga pauku. Kär-gatas päris kenasti. See pauk ei jäänud Lihulas viimaseks, tuleb täna möönda.

Hea korraldusega festival

Teist korda toimunud loodusfilmi-festivalil keskenduti kahele teemale: „Inimene ja loodus“ ja „Kaamera ees on linnud“. Selle eest, et filmiprogramm sisuliselt liiga harali ei kisuks, kandis hoolt filmimees **Ago Ruus**, oma professionaalset pilku hoidis kava peal ka **Rein Maran**. Samuti tegi korraldustoimkond eesotsas **Tiit Madissoni**, **Tiit** ja **Vaike Mesilaga** ning perekond **Kaja**, **Alex** ja **Elen Lotmaniga** suurepärasest tööd. Ainult et kakskümmend neli tun-di kestvat võistlusprogrammi järjest ära vaadata kippus ühele filmihuvilisele üle jõu käima. Istuda neli päeva hommikust õhtuni kinosaaalis nõuab teatavat treenitust. Aga vahepeal sai käia fotonäitusi vaatamas, kaunis ümbruskonnas rattaga sõitmas, samuti varahommikul linde vaatamas ja looduseekskursioonidel. See kõik käis festivali korralduse juurde.

Mõni mees praalis koguni, et mis ta neid filme vaatab, kui võib mere äärde minna ja linde oma silmaga näha. Eks oli õigus temalgi, kuigi võimsa tehnikaga ja suure pühendumisega tehtud loodusfilmidel on siiski lisaväärtus: nad ei anna võimalust mitte ainult mõnda elusolendit korraks kaadrisse püüda, vaid jälgida tema elustiili tervikuna, võtta see raami, jutustada sellest lugu. Kõiki tegijate nippe, ka lavastuslikke, muidugi vaataja ei tea ega peagi teadma. Muidu inimeste silma alla harva sattuvate lindude efektsel ülesvõtmisel demonstree-ris klassi omaette näiteks Saksa dokumentaalfilm „**Kakud – surmalinnud**“, millel oli kohati suisa müsteeriumi tunnuseid. Niisugust filmi tehes oli ikka kõvasti pingutatud. Soomlaste film „**Met-sised**“ laanesügavustes elavatest met-sistest, kah suurtest üksiklastest, jäi ra-kursi mõttes hoopis traditsioonilise-

maks. Ent põnev oli seegi. Ka kõige rikutum vaataja ei tohiks unustada, et loodusfilmi tegemisel on omad eetilised piirid, mida hea kaadri saamise nimel ületada ei või.

Ilmalind ja hingelind

Linnufilmide maagial on mitu põhjust. Üks neist on see, et linnud on inimese jaoks läbi aegade kehastanud midagi kättesaamatut, samas midagi hullupööra igatsetavat. Linnud ju lendavad, sest neil on tiivad. Inimesel tiibu pole ja lennata võib ta ainult unenägu-des, kui tema hing kehast mõtteliselt irdub. Ilmsi on ta kahe jalaga maa küljes kõvasti kinni.

Lindu seostatakse ka hingega. Kristliku kunsti alguspäevist on linde kasutatud tiivuliste hingede sümbolina. Komme käsitleda lindu hinge sümbolina pärineb juba vanaegiptuse kunstist.

Soomeugrilastele on hingelinnuks part, kaur ja hani. Aga on arvatud, et Põhjala kaljujooniste põhjal võiks selleks olla ka luik või hoopis regilaulude müütiline sinilind – midrilind – sirjelind.

Eestiski on lindudega seotud palju pärimusi ja endeid. Linde on austatud, kardetud ja nende käitumist hoolega tähele pandud. Näiteks võeti kevaditi, rändlindude saabumise ajal varahommikuti enne väljaminekut linnupetet, mis tähendas väikest suutäit toitu. Tühja kõhuga ei tohtinud teatud linde (eriti kägu, kurge, koovitajat, kiivitajat) kuulda või näha. Vastasel korral pettis lind inimese ära, mistõttu võis eeloleval aastal karta mingit õnnetust. Selle Baltimaades, Skandinaavias ja ka mujal levinud kombe aluseks oli uskumus, et rändlinnud talvituvad teises ilmas ja toovad sealt kaasa surma kahjulikku jõudu.

Soomeugrilastele on tuttav müüt

Eesti Põllumajandusülikooli Zooloogia ja Botaanika Instituudi direktor ning loodusfotograaf Urmas Tartes, Soome loodusfoto guru Lassi Rautiainen ning Eesti loodusfotograafid Mati Kose ja Fred Jüssi ning zooloog Nikolai Laanetu Lihulas.

Arvo Tarmula fotod

loojast veelinnust, kes toob vete põhjast muda või mulda, millest luuakse maailm. Teine sama levinud motiiv on ilmalind, kes muneb maailma. **Uku Masing** kirjeldab „**Eesti usundis**” loomislaulu, millest on 159 teisendit, kuid mida ühendab Masingu väitel see, „et lendab kuskil mingi lind [- -], kes muneb kuhugi põõsasse munad, haudub välja pojad, keda on tavaliselt kolm. Neist saavad päike, kuu ja täht, aga on võimalikud ka paljud muud asjad”.

Linnukuju on ikka sümboliseerinud midagi vaimset ja vastandunud kitsalt materiaalsele elunägemisele.

Loodus – varaait ja stiihia

Ühe filmi annotatsioonist võis lugeda, et see jutustab kõige huvitavamast liigist, kes Maal elab: inimesest. See oli muidugi reklaamitrikk. Teema „Inimene ja loodus” on sisuliselt palju proosalisema ilmega kui lindude teema, kuigi selle haare on näiliselt väga lai.

Kui mõelda linnades elavale inim-

massile, siis on inimese ja looduse suhe jäänud üsna hapraks. Loodus on linlasele midagi kauget ja võõrast, sest tema elutegevus leiab aset loodusest lahus, keskkonnas, kus ei anna tooni mitte linnud, puud ja lilled, vaid asfalt, betoon ja klaas. Loodust tema jaoks sama hästi kui ei eksisteerigi. Või kui, siis on see koht, millest korralik kodanik eemale hoiab, sest seal elavad prükkarid, kes teevad võsa vahel lõket.

Inimese loodusest irdumist peegeldab muide ka viimaste aastakümnete kirjandus, kus on looduskirjeldusi väga vähe. Loodusega ei osatagi enam n-ö suhestuda, sest seda saab teha ikkagi millegi lähedase ja elavaga, mida ollakse valmis käsitlema partnerina, mitte elutu orjana või tõrksa vaenlasena, keda tuleb alistada. Nüüdisajal on loodus kas piiramatut ressursi (metsad, maavarad), värviline dekoratsioon, mille kulisside vahel käiakse meelt lahutamas (reisipaketid), või hirmutav stiihia (üleujutused, tornaadod jms).

„Berliini jultunud varblased”, Saksamaa, 2003.
Režissöörid Thoralf Gropitz ja Jens Westphalen.

Festivalifilmid pakkusid inimese ja looduse suhtest õnneks ka peenemaid tõlgendusi. Siiski kordus selle teema juures tihti mõte, et inimesest on loodusele rohkem kahju kui kasu, sest ta rikub oma ettearvamatus, rumaluse ja ahnusega looduse ürgset tasakaalu. Kaadri taga loeti tihti moraali pahast inimesest ja sellest, mida hirmsat ta looduses korda on saanud. Ega selline näpuga näitamine pole halb, näiteks televisioonis võiks seda õhtust õhtusse teha. Ehk sa tuks seda vaatama-kuulama sihtgrupp, kes teeb looduse käekäiku otseselt mõjutavaid otsuseid. Palju pole ju vaja: vaid loobuda kujutelmast, et ollakse looduse kroon, ja respektierida võrdselt kõiki elusolendeid.

Festivali kontekstis aga muutusid eelistatumaks ikkagi filmid, kus kõneles vahetult pilt, mitte otsesõnu antud hinnangud – illustreerides seda puhast ideed, mis võiks olla dokumentaalfilmi le algselt omane.

Luige taevane pesa

Rein Marani nukker-hoiatav, Jäne-da laululuige traagilise hukkamise loo pajatanud „**Reekviem laululuigele**” on sihilikult propagandistliku sõnumiga probleemfilm, kus ei ole päriselt hüljatud ka vajalikku ambivalentsust. Filmi eripära väljendub tehnikas, kus teravalt publitsistlik lähenemisnurk on ühendatud selge ja tugeva emotsiooniga, ajatu humaansusega, mida kõik tegelikult mõistavad, aga mida tänapäeva meedia hirmsasti pelgab. Täna ajalooliselt pole lihtsalt enam lubatud olla nii kirglikud, kui on vana kooli mees Maran selles filmis. Uus meedia paraku sentimente ei vaja.

Hoolimata sellest on film mõjuv, sest Marani üheselt mõistetavat sõnumit toetab luige müütiline tähendusväli. Luik on eestlase alateadvuses ikka midagi rohkemat kui ainult lind. Raamatust „**Eesti taevas**” kirjutab autor **Andres**

Kuperjanov, et Eesti arhiivimaterjalides on nimetatud Linnuteed teena, mida mööda rändlinnud lendavad talvituma ja tagasi. Ta toob ära uskumuse, mille järgi on lindude juht üks luigesarnane, ilusa neiu peaga lind, „mille ees keik kiskjad linnud värisevad”. Autor lisab: „Kui tõlgendada loomismüüti astraal-folkloorina, siis näeme, et linnul, kelleks võiks olla ka luik, on taevast pesa ja ta kirjab taevast oma munadega.” Nüüdis-aegse astronoomia järgi paikneb Linnuteel kaks tähtkuju, kaks suurt lindu – Luik ja Kotkas. Luike on seostatud Päikese ja päikesejumalatega, eesti keeles on tal veel toonela linnu tähendusvarjund, mis seob teda surnute ilmaga. Kotkas aga sümboliseerib uuenemist, sest usuti, et erinevalt teistest lindudest lendab kotkas ajuti Päikese lähedale ja seejärel vette sukeldudes uuendab niimoodi perioodiliselt oma sulestikku ja taastab nooruse.

„**Pesupäevas ehk väikeses linnuaabitsas**” on Maran kirgliku ajakirjaniku libeda tee välja vahetanud talle ilmselt omasema kontemplatiivse loodusvaatleja omaga. Ühe väikese varjulise tiigi lähedal üles võetud tegelaskond avaldab oma kirevusega muljet. Filmi võiks eneseharimise mõttes vaadata veel ja veel ning üritada linnunimesid meelde jätta, kuigi see on võhikule üsna lootusetu ettevõtmine.

Võitlus elu ja surma peale

Seda, et dokumentaalse pildikeelega on võimalik edukalt manipuleerida, tõestas ka Norra film „**Rannikuelu**”, mis oli pühendatud loodusest leiba teeniva inimese raskele elule. Ühelt poolt rõhutas see aina, et kellelgi pole kerge, igaüks veeretab Sisyphe moodi oma kivi mäkke ja kannab seljas oma väsitavat risti, teiselt poolt aga ülistas inimest selle kõigega toimetulemise eest. Rannikuelu on üksluine, kurb ja kurnav, seal pole mingit poeesiat, see muudab ini-

mese tuimaks ja halastamatuks, oli norralasest filmitegija sõnum. Kalatapjatüdrukü üha karmistuvad näojooned olid selle tunnistajaks.

Lisaks aina korduvatele kaadritele veel elavatel kaladel pea otsast löikamisest sai vaataja ka peensusteni osa lambatapmisest. Filmi autor eksponeeris ennast läbinisti moodsa kunstnikuna, kelle jaoks vaataja šokeerimine on igapäevane asi. Muidugi on tal varnast võtta õigustus, et inimene on alati kalu ja lambaid söönud ja neid selleks ka tapnud, et see on elu ja selle ühegi detaili ees ei saa silmi kinni pigistada *etc*, aga film on siiski vaid üks tõlgendus elust. Alati on võimalik teha ka teistsuguseid, vähem jõhkraid valikuid. Ent norralase elunägemus oli just nii valus ja naturaalne, nagu see tema montaažist paistis, ning kui tahes õrnatundelisel vaatajal tuli seda aktsepteerida.

Inimese ja looduse hoopis teise iseloomuga suhe kajastus Saksa filmis „**Sinine ime**“, kus siniaaradesse kiindunud ameeriklane tegi teoks oma unistuse ja

sõitis Brasiiliasse, et seal näha oma paaleust lähemalt ja, oh imet, teda kättegi võtta. See oli õnnelik mees, sest pole vist palju neid, kes oleksid oma unistuste sinilindu ihusilmaga näinud ja teda ka hardalt süles hoidnud.

See film näitas, et inimese ja looduse suhe ei pea olema verine ja ränk, vaid helge ja terve. Loodus ei nõua mitte alati inimeselt hambad-ristis võitlust elu ja surma peale, talle piisab teinekord vaid natukesest armastavast tähelepanust.

Küllap arvas nõnda ka žürii, sest inimese ja looduse kategoorias anti esimene preemia filmile, millel tegelikult nõõ tõsine kontseptsioon puudus ja mis alguses tundus lihtsalt vaatefilmina. Saksaamaal toodetud „**Läti – kõnnumaa Venemaa ja Riia vahel**“ oli tehtud muusikaprofessorist ränduri pilguga, ommoodi nipernaadiliku ja lapseliku avala suhtumisega, sümpaatne ja soe, vaba mis tahes kategoorilistest hinnangutest. Film näitas, kui ilus maa on meie naabermaa Läti ja missuguseid varjatud loodusväärtusi ning helisid seal sisaldub.

„Jääaja hobune“, Rootsi/Island, 2001. Režissöör Páll Steingrímsson.

Festivalifilmide hulgas oli palju niisuguseid, mis andsid mõista, et inimesi, kes loodusest mitte ei võta, vaid seda ka armastada ja imetleda oskavad, polegi nii vähe. Teiste tegevus hakkab lihtsalt rohkem silma.

Inimene kui võõrkeha

Teema „Kaamera ees on linnud“ kütkestas just niisuguse lähenemisnurgaga, mis inimese kaadrist üldse välis-
tas. Loodus ja tema ilmingud mõjusid ilma inimese osaluseta palju ehtsamatenä. Mõnedki autorid rikkusid pildi ära, sest ei suutnud jätta oma tähtsat isikut näitamata, kuigi selleks, et öelda, mis tunne neil linde jälgides ja looduses käies oli, poleks olnud tarvis kaamerasse vaadata. Inimlik edevus ja looduse harmoonia sattusid niimoodi konflikti ja pildi universaalsus kannatas. Küsimus, miks mõjub inimene looduses võõrkehana, muidugi jääb, tekitades näri-
va kahtluse, kas pole mitte iga pisimgi rohulible, mis kusagil puutumatu-
lt kasvab, inimestest väärkam ja targem.

Festivali *grand prix* saanud Iisraeli – Hollandi film „**Pelikani odüsseia**“ inimesest küll päriselt mööda ei saanud, aga osutas viimasele pigem kui tülikale reliktille, kes ei lase kaheteistkiloste lindude hiiglaparvedel rahulikult kalatiike tühjendada, sest mis on meelepärane ühele, ei pruugi seda olla teisele. Film käsitles põhjalikult pelikani rännuteed Doonau delta-aladelt Aafrika järvedele ja tagasi, tõustes samal ajal unikaalseks mõtiskluseks looduse rütmidest ja kõigest elavast üldse, hõlmates parimatel momentidel ka selle varjatuid mustreid. Just hõlmavus oligi ilmselt omadus, mis sai filmi parimaks tunnistamisel määravaks. Seal oli palju meelde jäävat, näiteks seegi, kuidas pelikanid toit-
tudes vees rituaalselt „tantsisid“. Rääkimata selle suure ühtehoidmise jäädvustamisest, mis pelikane nii parves rännates kui ka järglaste eest hoolitsemisel

„Pelikani odüsseia“,
Iisrael/Holland, 2003.
Režissöör Moshe Alpert.

iseloomustab. Nägime, kuidas pelikani-
poeg nälgaselt ema makku sukeldub ja
selle mõnuga tilgatumaks õgib. Ning
ema kannatab selle rahulikult ära.

Kristliku legendi järgi armastab peli-
kan oma järglasi rohkem kui ükski teine
lind või loom, sest ta torgib oma rinda,
et toita poegi omaenda verega. Seesugust masohhismi filmis ei näe. Aga peadpidi ema kõris trügiv poeg on piisav tõend tema eneseohverduse suurus-
rusest.

Müütilise ja argise liit

Kinolinal avanes tõetruu pilt sellest, kuidas erinevad linnud paarituvad ja pesitsevad, puhtust peavad, süüa otsivad, poegi toidavad ja neid iseseisvaks eluks ette valmistavad – viidates, et linnud pole üksnes ideed ja müüdid, irdsed sümbolid või metafüüsilised kju-

telmad, vaid reaalsed olendid, kelle elu on täis rutiinseid igapäevaaskeldusi, ettevaatust vaenlase ees, ja kes kõige kiuste täidavad oma liigile usaldatud looduslikku ülesannet.

Ja ikkagi on linnud võrdväärset mõjukad nii müütilises kui argises, nii nähtamatus kui nähtavas maailmas, sest tuues ühest teateid, kinnitavad nad elavalt ka teise olemasolu. Just nõnda, lähendades mõlemat perspektiivi teineteisele ja kahandamata kummagi väärtust, kehastavadki linnud ilmekalt ideed ja argimaailma, vaimse ja reaalse seost, jäädes suurteks suveräänideks nii selles kui ka teises. See tähendab, et saladusloor nende ümbert ei kao, hoolimata kui tahes üksikasjalike vaatlustulemuste reast. Lindude lennukaar jääb inimeste omast ikkagi kõrgemaks. Hinnangud lindude elule, mis väljenduvad näiteks sõnades „odüsseia“, „sinine ime“, „linnuriik“ jne, tõlgivad selle küll inimeste maailmas mõistetavate suhete keelde, aga mitte enam. Kahe jalaga maa külge aheldatutel on üks, õhuasukatel teine keel.

Ehk käis selline onupojapoliitika, mis oma sugulastest nii imetabased olendid tegi, pärimusest tuntud veelinust looja salaplaani juurde? Kes teab, aga sellisest avaramast suveräänsusest, mis pole ju kaugeltki ainult lindudega seotud omadus, vaid kuulub kokku kõige elavaga, jääb inimestel vist praegu kõige rohkem vajaka. See ongi, millega linnud enda vastu lõpuni seletamatut huvi panevad tundma. Siis tulebki inimestel sügishommikutel vara üles tõusta, hea binokkel kaasa võtta ja linde kuulama-vaatama minna. Ja mõelda, mis see on, mille järele tegelikult tõtatakse.

Matsalu II loodusfilmide festivali auhinnad

Festivali peapreemia, grand prix
„**Pelikani odüsseia**“, Iisrael/Holland, 2003, rež **Moshe Alpert**.

Kategoorias „Linnud“

I preemia
„**Rõõm kohtuda, künnivares**“, Rootsi, 2002, rež **Tina-Marie Qwimberg**.

II preemia
„**Alk – lendav pingviin**“, Soome, 2002, rež **Kari Kemppainen** ja **Pekka Mandart**.

III preemia
„**Sinine ime**“, Saksamaa, 2002, rež **Michael Sutor**.

Kategoorias „Inimene ja loodus“

I preemia
„**Läti – kõnnumaa Venemaa ja Riia vahel**“, Saksamaa, 2003, rež **Aija Bley**.

II preemia
„**Põhjala rändurid**“, Venemaa, 2004, rež **Vassili Sarana**.

III preemia
„**Jääaja hobune**“, Rootsi/Island, 2001, rež **Páll Steingrímsson**.

Auhinnad määras festivali žürii koosseisus: **Jeffry Boswall** (Suurbritannia) – esimees, **Tom Arnbom** (Rootsi), **Peep Lassmann** (Eesti), **Kaja Lotman** (Eesti) ja **Mati Põldre** (Eesti).

Nelja päeva jooksul linastus 35 võistlevat filmi 13 riigist, avatud oli 6 fotonäitust, autoriteks Soome ja Eesti tipp-tegijad, ning foto- ja klaasikunsti näitus **Anne Tipnerilt**.

Toimusid filmi- ja fototöötoad, foto alal ka praktiline väliseminar **Lassi Rautiainen** juhitud.

Matsalu III loodusfilmide festival toimub 22. – 25. septembrini 2005. aastal.